

*

'שלוש תכיפות הן...'

ירושלמי (פ"א ה"א): אמר רבי יוסי בי ר' בון: כל מי שהוא תוכף סמיכה לשחיטה – אין פסול נוגע באותו קרבן. וכל מי שהוא תוכף לנטילת ידים ברכה – אין השטן מקטרג באותה סעודה. וכל מי שהוא תוכף גאולה לתפילה – אין השטן מקטרג באותו היום.

דף מג

'כל אחד ואחד נוטל ידו אחת, בא להם יין...' כאן כתבו התוס' שנטיילה זו היתה משום כבוד הברכה. ובמקום אחר (חגיגה יח): כתבו משום נקיות. ובמקום אחר (פסחים קטו). כתבו משום סרך טומאה, שלא יטמאו את המשקים בנגיעתם.

לפי שני הטעמים האחרונים מובן מדוע נטלו יד אחת, את היד ששתיים בה, אבל אם משום כבוד הברכה צ"ע מדוע יד אחת. ושמה הוא כדוגמת ההידורים שנאמרו בכוס של ברכה, להדיחו ולעטרו. והכי נמי לנקות היד המחוקת את הכוס שמברכים עליה. וכמו שאוחזים הדבר שמברכים עליו ביד ימין, החשובה, הכי נמי ביד נקיה. ולפי הטעם האחרון מובן מדוע עתה אין נוהגים בנטיילת יד אחת לשתיה – כי איננו נוהרים מטומאה ומאכילת חולין טמאים (ע' בזה בשו"ת פנים מאירות ח"א סח).

'הוא אומר על המוגמר, הואיל והוא נטל ידיו תחלה באחרונה'. ובכך שבעל הבית או גדול המסובים נתן לו ליטול ידיו תחלה, כלולה בזה נתינת רשות לברך על המזון וגם ברכת המוגמר (עפ"י פירוש הרמב"ם. וע' חדושי בית מאיר).

וטעם הדבר, אפשר, כי מי שזכה במצוה אחת ראוי לו לעשות מצוה נוספת [כענין שאמרו לעיל בלחם 'כיון דאתעבידא ביה מצוה חדא נעביד ביה מצוה אחריתי', ואף באנשים יש לומר כן] (עפ"י העמק שאלה ושלח כו). או כענין המתחיל במצוה אומרים לו גמור (עפ"י מגדים חדשים שבת קיז:). ולכאורה יש לשמוע מכאן שראוי למתחיל בברכות הנישואין, לגמור [וכבר כתב הגר"ם פ שנכון לעשות כן באותן שאין פותחות ב'ברוך' משום דין 'ברכה הסמוכה לחברתה'. וע"ע במובא להלן מו.]. וכן נראה (בכתובות ו) שהיו נוהגים בזמן הגמרא, וכמו בברכות הפטרה שאין מפצלים אותן. ואולם עתה לא נהגו כן, וצ"ב.

ושאלתי לרבנים שיחיו על כך, וזו לשון תשובת הגר"ח קניבסקי שליט"א: **'א דמועיל מה שמסמיך לברכת חברו כיון שנתקנו לכולם על השמחה'** [נראה הכוונה דלא דמי למוגמר וכד' שהיא ברכה פרטית למי שרוצה להנות, אבל כאן היא תקנה על כולם, ולכן שייך לחלק הברכות לכמה אנשים]. והגר"א נבנצל שליט"א כתב: **'הרי"ף אומר שגם ברכת המזון אפשר לחלק לארבעה מברכים. ובחתימה מנסים לכבד כמה שיותר אנשים'**. (אמנם הרי"ף מדבר כשאין האחד יודע לומר כל הברכות, אך שמענו מדבריו שמן הדין מועיל הדבר).

רבנו חננאל מפרש (וכן נקט הרי"ף בתשובה ש) שהבוצע על הפת הוא אומר על המוגמר אם הביאוהו בתוך הסעודה, אעפ"י שבדרך כלל אין מביאים את המוגמר אלא לאחר הסעודה ואז מברך הוא או אחר, כי כשנשלמה הסעודה פסק זימונו של זה וחזר הזימון לאותו שנטל ידיו תחילה לברך ברכת המזון.

'מאימתי מברכין על הריח משתעלה תמרתו'. הרא"ה כתב שאם הצמח המבשם נשרף לגמרי ונעשה גחלת – אין

מברכים על הריח, והרי זה כריח שאין לו עיקר שאין מברכים עליו, וכמו שכתב הרמב"ם על ריח שנשאיר בבגדים וכדו' והבשמים אינם שם – אין מברכים עליו.

וכתב בבאור הלכה (ריז ד"ה אלא) לפי זה, אודות חנותו של בשם שאם הבשמים מונחים בתוך צלוחיות סגורות – אין מברכים עליהם, כי הוא ריח שאין לו עיקר, שהרי עתה הריח אינו בוקע מהקופסא אלא הריח עומד בחלל הבית [בגלל פתיחת הצלוחיות מדי פעם] והרי אין לו עיקר.

ולדבריו יוצא לכאורה שאין לברך על המוגמר כשכבר כיבו את הבושם עצמו ואינו מעלה עשן, שהרי הריח הנשאר באויר כבר אינו מקושר עם הבושם, ואין לו עיקר.

ויש לשאול, מדוע המריח ריח מן הכרך מברך עליו (להלן נג.). הלא יש לחוש שמא כבר נכבה הבושם או כיסוהו וכד' ונשאר הריח שבאויר בלבד. [ועוד יש להעיר שלענין הרחקה מריח רע הדין הוא (באו"ח עט) שכל שמקור הריח נמצא ברשות אחרת נידון הריח כריח רע שאין לו עיקר, וא"כ לדבריו מדוע לא נדון כן גם כאן שייחשב ריח שאין לו עיקר כל שהבושם ברשות אחרת].

ונראה לכאורה שטעמו של הרמב"ם שאין מברכים על ריח שאין לו עיקר הוא מצד אחר, שהריח שנשאיר בכלים וכו' אינו חזק כל כך ולכן לא תקנו ברכה בכגון זה, אבל בכגון חנותו של בשם הלא גם אם הבשמים נתונים בצלוחיות סגורות יש שם ריח חזק. ואפשר שגם הרא"ה לא כתב אלא בכגון שהבושם אינו קיים כלל בעולם שכלתה הגחלת, אבל כשיש דבר המפסיק או בכגון מוגמר שכיבו את הבושם ועדיין הוא קיים בעולם – מברך. וצ"ע.

(ע"ב) 'האי מאן דמורח באתרוגא או בחבושא – אומר: ברוך שנתן ריח טוב בפירות'. כתב הרא"ש,
וכן נפסק בשלחן ערוך (רטז, ב): דוקא אם נטלו כדי להריח בו או כדי לאכלו ולהריחו, אבל נטלו לאכילה ולא נתכוין להריח בו, אעפ"י שהוא מעלה ריח טוב – אינו מברך.

ואילו מדברי הגר"א משמע (עפ"י מש"כ להוכיח מדברי רש"י בדף נג ומהתוס' כאן ד"ה ועל) שאפילו נטלו לאכילה ולריח, אינו מברך עליו אלא אם נטלו להריח בו בלבד.

ואף לשיטה זו – כתב בבאור הלכה (רטז ד"ה או ובד"ה ולא) – אם נטלו כדי להריחו תחילה ולאחר שיריח יאכלנו – מברך על הריח, [ועוד כתב לפרש שגם אם נטלו על דעת שניהם, אכילה וריח, מודה הגר"א שמברכים. לא דיבר הגר"א אלא אם בשעת נטילתו כיוון רק על אכילה ואח"כ רצה גם להנות מהריח – שאז אינו מברך כיון שבשעת נטילתו בידו לא נתכוין להריח. ואפשר שגם הרא"ש מודה לכך. אך לפי"ז לשון השו"ע אינה מדוקדקת].

ואולם החזון-איש (לה, א-1) נקט להלכה (עפ"י הגר"א וכהתוס' וכ"מ מהגמרא, ודלא כשיטת הרא"ש) שאין לברך על פירות הנאכלים אלא אם ייחדן להרחה עד שיאכלם, אבל אם בעליהם לא ייחדום לכך, אפילו נוטלם ביד להריח – אינו מברך. וגם כשייחדם להרחה, אם נטלם עתה לשם אכילה – אין לברך על הריח, כי לא נטלם להריח. ואפשר שגם אם נתכוין בנטילתו זו (שהיא לצורך אכילה) גם להריח, כבר בטל ייחודן לריח ואינו מברך על ריחם.

וכעין זה הורה למעשה בשו"ת רב פעלים (או"ח ח"ב לה), לחוש לדעת הגר"א שאין לברך על פירות שהובאו לפניו לאכילה, גם כאשר נוטלו בידו על מנת להריח, כיון שהובא לפניו לשם אכילה. וראוי שלא להריח בו, כי אז נכנס לספק ברכות. וכן פסק בשו"ת אור לציון (ח"ב מו, נו), לחוש לדעה זו.

כיוצא בדבר, המגמר בשמים כדי ליתן ריח בבגדים וגם כדי להריחם, לדעת המשנ"ב (ריז ס"ק יג-יד) מברך. ולדעת החזון-א (לה, א) אינו מברך. ונראה שדברי החזון-א אמורים כשייחדן בתחילה רק לבגדים, ונטלם בידו כדי להריח, ואח"כ יחזירם שוב לבגדים, אבל אם מתחילה עשאם לשתי המטרות, לבגדים ולעצמו, לא דיבר מזה. ודומה הדבר לחנותו של בשם שמונחים שם הבשמים גם למכירה וגם להרחה, שמברכים עליהם, כדלהלן נג.

וכן לענין בשמים המונחים במחסן לצורכי מכירה; לדעת המשנ"ב (ריז, א ובשער הציון), הנוטלם בידו כדי להריח – מברך, ולדעת החזו"א (שם) אינו מברך, שהרי לא יועדו להרחח.

ויש להעיר שבפירוש שנות אליהו (להלן ח, ז) משמע שגם דבר שלא ייעדוהו לריח, אם נטלו להריח – צריך לברך. וזה משמע כשיטת המשנ"ב בדעת הגר"א. וצ"ע.

ולענין אתרוג של מצוה בחג הסוכות; אם נוטלו לקיים בו מצוותו – אין לו לברך על ריחו לכל הדעות (משנ"ב רטו סקנ"א). נטלו למצוה ולהריח – ספק אם יש לו לברך אם לאו, הלכך לא יברך. ונכון שלא להריח בו באופן זה, כדי שלא להכנס לספק ברכה (עפ"י שלחן ערוך רטז, יד ומשנ"ב שם מאחרונים).

ואם מריח אתרוג של מצוה בחג שלא בעת נטילתו למצוה – מברך על ריחו. אמנם מפני שיש אחרונים החולקים בדבר, נכון שלא להריחו כל ימות החג, כדי שלא להכנס לחשש ברכה לבטלה, או יברך על פרי אחר ויכוין לפטור גם את זה (עפ"י משנ"ב שם סקנ"ב ובאה"ל ד"ה המריח. וע' בס' תרנח סק"ה ובשעה"צ אות ד). והחזו"א איש (לה, ג-ה) נקט שאין לברך על אתרוג של מצוה בחג לפי שעיקר ייעודו למצוה, וההרחח אינו אלא אקראי בעלמא. [ולפני החג, יש להסתפק אם מברכים עליו, אך לאחריו נראה שמברכים עליו שכבר אינו עומד למצוה. עפ"י הליכות שלמה ח"א כג, לו ובדבר הלכה שם].

לכאורה נראה שלפי מה שכתב בבאור הלכה (סעיף ב ד"ה ולא נתכוין) שאם נטלו לאכילה ואחר שהפרי בידו נתכוין להריח, אינו מברך אף לפי דעת הרא"ש. וכל שכן באתרוג של מצוה שנטל למצוה (כמבואר שם בד"ה או ובד"ה המריח, שאתרוג למצוה גרע מנטילה לאכילה. ובפרט לפי סברת החזו"א שעיקר ייעודו למצוה), אם כן יכול להריח בו בלא ברכה לאחר שכבר האתרוג בידו לקיום המצוה, שהרי באופן זה אין דעה המחייבתו בברכה ואין כאן ספק ברכות. אך אולי מפני שמדקדוק לשון השו"ע (בסעיף ב) נראה שאם מתכוין להריח אפילו בא לידו על דעת אכילה צריך לברך, לפיכך ראוי לחוש לסברה זו.

'מנין שמברכין על הריח...' – אבל על שאר הנאות, כגון שמיעת קול נעים או רחיצה, לא תקנו חכמים ברכה. לא תקנו אלא על הנאה הנכנסת לגוף (ראשונים).

וצ"ל שהסברא שאמרו בראש הפרק אסור לו לאדם שיהנה מן העוה"ז בלא ברכה, אינה סברא המחייבת מצד עצמה [תדע, שאם כן הלא היה זה חיוב דאורייתא, דהא בכל דוכתא מקשינן ל"ל קרא סברא הוא], אלא רק סברה בתקנת חכמים, ולא תקנו בכל הנאות אלא כהנאה הנכנסת לגוף.

וע' באחרונים (או"ח מו, מובא במשנ"ב שם בראש הסימן) שהביאו סברא זו שאסור להנות מהעוה"ז בלא ברכה לענין ברכות השחר, שלכך תקנו חכמים ברכה על כל הנאה מהנאות העולם. וצ"ל שלא תקנו אלא על צרכים והנאות יומיומיים כגון לבישה והליכה וכד', ולא כגון קול נעים ורחיצה שאינם רגילים לכל אדם בכל יום.

'חלפי דימא מברכין עלייהו בורא עצי בשמים. אמר מר זוטרא: מאי קראה והיא העלתם הגגה ותטמנם בפשתי העץ. הרא"ה והריא"ז פרשו: אף על פי שאינו מתקיים בקרקע משנה לשנה ואין דינו כעץ לענין ברכת 'בורא פרי העץ', אך הואיל שגבעולו קשה ובני אדם קוראים לו 'עץ', ברכתו 'בורא עצי בשמים'.

ואם כי פשט הגמרא מסתבר כן, רבים מן הראשונים חולקים וסוברים שהגדרת עץ לענין זה כהגדרת עץ לענין ברכת הפירות ואין מברכים 'עצי בשמים' אלא אם מתקיים בקרקע משנה לשנה (ערשב"א בשם רה"ג; ערוך 'חילפא'; אור זרוע קעט; אבודרהם).

ולדינא קשה להכריע בדבר, על כן יש לברך 'בורא מיני בשמים' אלא אם הוא קיים בקרקע משנה לשנה שאז מברך 'עצי בשמים', אפילו אם גבעולו רך והוא מתייבש בסוף העונה, כיון שנשאר קיים בקרקע לשנה הבאה – מין עץ הוא (עפ"י משנה ברורה רטז ס"ק לג לו (רג סק"ב); באור הלכה ד"ה עצי).

ואם כלה העץ לגמרי בחורף, וחוזר ופורח משרשו – לדינא קיימא לן שאין דינו כעץ לענין ברכת אכילה (רמ"א רג, ב). והוא הדין לברכת הריח לפי שיטת הראשונים הנזכרת.
ובשו"ת אור לציון (ח"ב מו) פסק שאין לברך 'עצי בשמים' עד שיהיו בו שלשה סימנים אלו: עליו יוצאים מעצו ולא משרשו, אין גזעו מחליף, ועצו קשה.

'לשלשה אינו נראה כל עיקר'. נראה שבמקום שמצויים המזיקים, נראים גם לשלשה – כדמוכח בפסחים (קיא): במעשה דאביי ורב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע. וכדרך שאמרו לעיל (ג): 'במקומן חיישינן'.

'נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים, מנלן מתמר...' מדברי התוס' בסוטה (י) מבואר שחיוב מן הדין הוא זה, שחייב אדם להמית עצמו ולא לבייש חברו ברבים. וכן משמע בספר שערי תשובה לרבנו יונה (שער ג, קלט). וכן כתב בעל הפרי-חדש (בהגהות 'מים חיים' על הרמב"ם, יסודי התורה ה). ויש שכתבו שהלבנת פנים הוא בכלל 'אביזרייהו' דשפיכות דמים, ולכן לא נמנה בנוסף לשלש עברות (עפ"י שערי תשובה שם; חדושי הנצי"ב בסוטה שם. וע' בספר אמת ליעקב (סוטה שם) שפירש דעת התוס' שמיאנו בכך, כי לענין שפיכות דמים שיסוד דינו הוא משום 'מאי חזית דדמא דידך סומק טפי', אין שייך לאסור הלבנת פנים משום 'אביזרייהו' מאחר ומ"מ אין שייכת בו סברת 'מאי חזית'. ואעפ"כ נוח לו ליהרג ולא להלבין מפני שהיא עבירה חמורה שאין לו חלק לעולם הבא משום פגיעה בצלם אלקים. ע' דברי שלום ח"ב ד).

והוכרחו התוס' לפרש כן, שאם לא היה זה מן הדין, היה אסור לתמר להחמיר בדבר (חדושי הגרי"ז על הש"ס). וכשיטת הרמב"ם (הל' יסודי התורה ה, ד) שכל שדינו ב'עבור ואל יהרג', אם נהרג הרי זה מתחייב בנפשו. ואמנם התוס' במקום אחר (עבודה זרה כז: ד"ה יכול) הסתפקו בדבר, האם רשאים להחמיר בשאר עברות ליהרג ולא לעבור (וע"ע במש"כ בספר מנחה חריבה בסוטה שם. ועוד יש לדון בזה על פי דעת הסוברים שכן נח מצווה למסור נפשו ולא לעבור על אחד משבע מצוותיו. וע"ע זכרון שמואל סה, כט).

אכן במאירי (כאן ובסוטה שם) כתב 'דרך הערה אמרו... 'דרך צחות', ומשמע שסובר שלא אמרו כן אלא בדרך הפלגה. (אף בשפת אמת (בסוטה שם) כתב על דברי התוס' 'והוא תמוה בעיני'. וכן בספר חדושים ובאורים כתב שאין נראה שיהא הדבר חיוב גמור אלא הנהגה ראויה היא. וגם מלשון 'נוח לו לאדם' משמע כן. ונשאר ב'צ"ע' בדברי התוס'). וראה בהרחבת ענין זה בשו"ת בנין קע-ג; יביע אומר ח"ו יו"ד יג, יב.

בספר מנחת שלמה (ז) האריך לדון אודות מניעת הלבנת פנים ברבים במקום דחיית איסורים. ובסוף דבריו כתב שלעבור על איסור תורה ב'קום ועשה' כדי למנוע הלבנת פני חברו – ודאי אסור. אמנם יש לדון על איסורים דרבנן ואף על איסור תורה ב'שב ואל תעשה' שהתירו בהם לעבור במקום גנאי גדול משום 'כבוד הבריות'. וסיים שהדבר צריך הכרע.

יש להדגיש שלא דן אלא בעשיית פעולה למניעת הלבנת פנים. ואמנם נראה מצד הסברא שהלבנת פני חברו ברבים בפועל לא הותרה לאדם, גם אם לולא שילבין יהא נאלץ לעבור על איסור תורה, אפילו ב'קום ועשה'. כגון שמאיימים עליו להלבין פני חברו ברבים או לחלל שבת או ייהרג, שלכאורה נראה שיעבור ולא יהרג ולא ילבין. וצ"ב.

ודין הלבנת פנים וביזוי לאחרים כדי להציל אדם אחר ממותה; יש שנראה מדבריהם לכאורה שאין הדבר מותר, ואולם לפי מה שהעלו הפוסקים (דלא כהגר"ש קלוגר בחכמת שלמה חו"מ תכו) שחייב אדם לבנות עצמו כדי להציל את חיי חברו, נראה ממילא שמותר לבנות לאחרים כדי להציל, ואף חייב לעשות כן במקום ההכרח, שהרי אותם אחרים הלא מחויבים בעצמם לעשות כן [ומסתבר שאפילו באדם שאינו בר מצוה]. מאידך יש לדחות שבייש עצמו שאני, שאינו גדול כל כך ואינו כרציחה. וממקומו הוא מוכרע, שלא נמנעה תמר מלגרם ליהודה שיודה ויבייש עצמו כדי להצילה, משא"כ ביוש אדם את חברו. וע"ע וע"ע. במובא בסנהדרין עג עה.

ובעלי המוסר הוסיפו שמלבד החיוב שבדבר (להתוס'), כך גם ראוי לו לעשות, מבחינת שיקול המעשים ותוצאתם. ובוה מדויקת לשון חז"ל 'נוח לו לאדם ולא אמרו 'חייב' (ע' בחידושי אגדות למהר"ל שבאר זאת, שפגיעה בצלם אלקים חמורה יותר מכליון הגוף ושרפתו. וע' גם בתוס' יום טוב אבות ג, יא; שיחות מוסר להגר"ח שמואלביץ לז"ל תשל"ב; דעת חכמה ומוסר ח"ב יב).

זבית הלל אומרים: מברך על ההדס ואחר כך מברך על השמן – אף על פי שזכינו בשמן גם לסיכה, כיון שההדס הוא גוף העץ והוא כבריינו ואילו השמן קלט ריחו מדבר אחר, לכן ההדס חשוב יותר. ואפילו שמן אפרסמון שיש לו ברכה פרטית, 'בורא שמן ערב' – ההדס קודם (עפ"י הרא"ה ועוד. מובא במשנ"ב רטז ס"ק מג מה).

זולא היא, לאשתמוטי נפשיה הוא דעבד. יש מי שכתב להוכיח מכאן (ומעוד מקומות כיו"ב) שמוותר לשנות מן האמת כדי לקיים את האמת, וכיון שרב פפא סבר שכך הלכה, חיוק דבריו באמרו שכן קבע רבא הלכה, כדי שיקבלו ממנו את האמת (וע"ע במובא בשבת קטו. פסחים כז קדושין מד: ב"ב קיא. וחולין צד.). אך יש לדחות הראיה מכאן כי אולי מפני הבושה הותר לשנות, על כל פנים כאשר אין מוציא דבר שקר מפיו ממש, שהרי לא אמר שרבא אמר הלכה כבית הלל בהלכה זו, אלא בעלמא קאמר – בכגון זה מותר לשנות מפני הבושה (עפ"י שו"ת רב פעלים ח"ג חו"מ א).

כיוצא בזה כתוב בשו"ת שבת הלוי (ח"ה ב) שמוותר לשנות מפני הבושה ומשום כבוד הבריות, באופן שהדברים עצמם יכולים להתפרש בצורה אחרת מן המשמעות המתקבלת אצל השומע (וע"ע במובא ביוסף דעת ע"ז נח.).

ובספר אור שמח (ברכות ט, ג) פרש בדרך אחרת; מחלוקת בית שמאי ובית הלל אם ברכת ההדס קודמת או השמן, תלויה בשאלה האם יש להקדים את הדבר שישו מצויה יותר, שהוא השמן, שהרי מלבד הריח זכינו גם לסיכתו וכן משמש הוא לרפואה, או יש להקדים את הדבר שברכתו מצויה יותר דהיינו ההדס, שהיה נהוג להביאו לריח במוצאי שבתות, בבית המשתה ובבית האבל וכן בערבי שבתות.

ובשאלה זו עצמה נחלקו בית שמאי ובית הלל (להלן נב: אליבא דרבי יהודה) האם בשמים קודמים לנר במוצאי שבת [בית הלל – כי ברכתם מצויה יותר מברכת הנר שאינה אלא במוצאי שבת], או נר קודם לבשמים (בית שמאי – שהרי השימוש באור תדיר יותר]. והנה רבא פוסק (בפסחים קג.) שהבשמים קודמים לנר. וזהו שמסר רב פפא בשמו שהלכה להקדים את ההדס לשמן. ועל זה דוחה הגמרא 'לא היא' – שם הטעם להקדמת הבשמים משום שברכת ההנאה קודמת לברכת הנר שאינו אלא לזכר שהאור נברא במוצאי שבת (כמו שכתב הרא"ש), אבל כאן שבשניהם מברך על ההנאה, מברך על השמן ואחר כך על הבשמים.

הביאו לפניהם שמן ויין... בית הלל אומרים: אווז את היין בימינו ואת השמן בשמאלו, מברך על היין וחוזר ומברך על השמן. וכן הלכה. ולא דוקא יין אלא כל דבר מאכל, ברכתו קודמת לברכת הריח (פוסקים).

ואם נוטל פרי לאכלו ולהריחו (ע' לעיל) – יש אומרים לברך על הריח תחלה, שהרי הנאת הריח קרובה יותר, תיכף כשאוחז בידו, ואילו האכילה מאוחרת (א"ר ומאמר מרדכי, דלא כע"ת). והפרי-מגדים נתן עצה, לטעום קצת מן הפרי ולברך על האכילה, ולא יכוין אז להנות מן הריח, ואח"כ יברך על הריח ויריח (מובא במשנ"ב רטז סק"י).

ז'אל יהלך בקומה זקופה'.

ז'ילך בכפיפת ראש מעט ולא בקומה זקופה וגרון נטוי, כענין שנאמר ותלכנה נטויות גרון ומשקרות עינים. ואפילו פחות מארבע אמות אסור. וכל המהלך בקומה זקופה כאילו דוחק רגלי השכינה, שנאמר מלא כל הארץ כבודו.

ושיעור הזקיפה – כל שלא יוכלו עיניו לראות למטה בסמוך לרגליו. וצריך מחמת זה לילך בנחת שלא יכשל בהליכתו. ומכל מקום לא יכוף קומתו או ראשו יותר מדאי אלא במידה בינונית, בכדי שיראה את הבא כנגדו לפניו (בלי שיוקיף עיניו למעלה יותר מדאי) (שו"ע הגר"ז ב,ה. עפ"י רמב"ם הל' דעות ה,ה; סוטה כב: וע' בספר זעלהו לא יבול' ח"א 7).

*

מלבוש תלמיד חכם מלבוש נאה ונקי, ואסור לו שימצא בבגדו כתם או שמנונית וכיוצא בהן, ולא ילבש לא מלבוש מלכים כגון בגדי זהב וארגמן שהכל מסתכלין בהן, ולא מלבוש עניים שהוא מבזה את לובשיו אלא בגדים בינוניים נאים, ולא יהא בשרו נראה מתחת מדיו כמו בגדי הפשתן הקלים ביותר שעושים במצרים, ולא יהיו בגדיו סחובין על הארץ כמו בגדי גסי הרוח אלא עד עקבו, ובית יד שלו עד ראשי אצבעותיו. ולא ישלשל טליתו מפני שנראה כגסות הרוח, אלא בשבת בלבד אם אין לו להחליף, ולא ינעל מנעלים מטולאים טלאי על גבי טלאי בימות החמה, אבל בימות הגשמים מותר אם היה עני...!

(לשון הרמב"ם – הלכות דעות ה,ט. וראה עוד: עלי שור ח"ב עמ' רכו)

תלמיד חכם, כשם שהוא מופלג משאר העם בחכמתו ודיעותיו, כך צריך שיהדר עצמו בסלסול ובהעדר כל פחיתות ממנו. אסור לו לצאת במנעלים המטולאים טלאי על גבי טלאי, ובצלא – רצה לומר עור העליון, וכן צריך שלא יהא נמצא בו שום דבר מגונה, הן במלבושיו הן במדותיו, וכל שנמצא בו שום דבר מגונה הרי הוא גורם לתורה שתתחלל ותתמעט ערכה בעיני בני אדם, והוא שאמרו כל תלמיד חכם שנמצא רבב בבגדו חייב מיתה. ורבב הוא מושאל לחלב ושעוה ופת ושאר מינין הדומים לאלו. ויש אומרים רבד', והוא כתם של דם או של שכבת זרע, מלשון רבדתי ערשי, כלומר שלא תמצא טומאתו בשוליו.

ובכלל ענין זה שלא תמצא בו שום מדה מגונה, שהמדות מושאלות בלשון בגדים, כמו שידעת, וחסרון מדה אחת בין שאר מדותיו הרי הוא ככתם בבגד, וכמו שהכתמים רישומן ניכר בבגדים הדקים והנכבדים יותר מן הגסים, כך מדה מגונה אצל החכם מגונה ביותר. ולא יקל בעצמו לשום מדה מגונה, ואפילו נעשית בצניעות, ויבוש מנפשו במקום שאין שם בשת אחרים. ודרך צחות אמרו 'איזהו ת"ח שנחזיר לו אבידה בטביעות העין, זה המקפיד על חלוקו להפכו, כלומר אפילו חלוקו שאינו נראה לבריות אם לבשו שלא כתקנו – מקפיד עליו עד שיהפכנו'.

(לשון המאירי)

פרפראות

'... הכי אמר רב יהודה: בורא שמן ארצנו. אמר ליה: בר מיניה דרב יהודה, דחביבא ליה ארץ

ישראל. רב יהודה סובר (לעיל כד: ועוד), כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה, שנאמר בבבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי אתם נאם ה' והעליתים והשיבתים אל המקום הזה. ואפשר שהיא שהוסיפה לו ביותר געגועים ואהבה לארץ – ידיעתו והרגשתו שהוא מנוע מלעלות אליה עד יום פקידה. או כלך לדרך זו; מפני רום ערך אהבתו לארץ נקט שאסור לעוררה עד שתחשק, עד שיפקוד ה' את עמו להביאם לביתו.

(ע"ב) 'אבוקה כשנים'. יש מי שכתב טעם להדלקת נר אצל הנפטר, כי 'הגר סותם פיו של השטן מלהשטין ומבריח המזיקין, ואפילו בלילה עת שליטתו, כדאמרו אבוקה כשנים' (רבי אליהו גיג – חסד ואמת, ג'רבה תרעה, עמ' מז).

וכן: 'נוהגים במנטובה, אפילו ביום, לעשות לגוסס נר שעוה כדמות מנורה של ז' נרות, אולי לרמוז נר ה' נשמת אדם, ולהבריה השדים ורוחין, כדאמרינן בגמרא אבוקה כשנים' (פחד יצחק, ערך גוסס, ז).
וכן: 'מה שמדליקין נרות אצל היולדת בן זכר, ובפרט בלילה קודם המילה עד אחר המילה, ויש המניחין תרנגול בלילה ההוא תחת המטה – ע' זכר דוד (מאמר א פכ"ב) שהוא כדי להגן מפני המזיקין שרוצין להזיק את הילד קודם המילה...'. (אוצר יד חיים. הובא כל זה בספר מנהגי ישראל ח"ג עמ' קמז-קמח).
וכן מבאר מדברי הירושלמי (שבת ב,ו) שאסרו לישון יחידי בבית אפל – הא עם נר דלוק מותר, דאבוקה כשנים. וע"ע שו"ת דובב מישרים ח"א עט.

'אמר רב פפא: היינו דאמרי אינשי...' כן דרכו של רב פפא במקומות רבים בש"ס, להביא פתגמים ומשלים השגורים בפי העם – ראה במצויין בסנהדרין צו.

דף מד

זמי איכא מידי דהוי מליח עיקר ופת טפלה? אמר רב אחא בריה דרב עזירא אמר רב אשי: באוכלי פירות גנוסר שנו'. יש סוברים שאין זה בדוקא אלא כל שאוכל מליח ואוכל עמו פת כדי שהמליחות שבגרונו לא תזיקנו, ואינו תאב לפת כלל – מברך על המליח ופותר את הפת (כן משמע פשוט לשון השו"ע ריב, א, ט"ז וא"ר שם. מובא במשנ"ב).

ולפי זה קושית הגמרא 'מי איכא מידי', אינה קושיא על הדין אלא לברר המציאות במה מדבר התנא, והלא אין הדבר מצוי שהפת תהא נאכלת כדבר טפל לאכילת מליח.

ואולם הרבה מהאחרונים סוברים שרק אם אוכל מליח כדי להפיג מתיקות שבפיו מחמת אכילת פירות וכדו', רק אז נעשית הפת טפלה, אבל האוכל מליח סתם – אין הפת נעשית טפלה (עפ"י שער הציון שם אות ט).

דעה זו מפרשת דברי הגמרא שללא אכילת פירות גינוסר, אין המליח נעשה עיקר כדי שהפת תיחשב טפלה. ולכאורה היה נראה לפרש מה שנקטו בגמ' שאכל פירות גינוסר, כי האוכל מליח תם אין רגילות לאכול ממנו כמות מרובה כל כך עד שיצטרך פת רק בשביל שלא יזיקנו, וודאי הפת באה גם לתוספת טעם ולסעוד, וזהו שמקשה שבאופן רגיל אין הפת נעשית טפלה, כי אינה באה רק להסרת סבל המליחות אלא גם לטעם ולהנאה. ומתריך שעל ידי ריבוי אכילת הפירות המתוקים מאד, הוצרך למאכל מליח מרובה, ולכן רק אז הפת אינה באה אלא להסרת הזק המליח. וכך נראים דברי הרמב"ם בפירוש המשנה. כן היה נראה לפרש דברי הב"ח והאחרונים הנ"ל.

ברך על הפרפרת שלפני המזון, פטר את הפרפרת שלאחר המזון.

ד. ברך על היין שבתוך המזון; רב אמר: פוטר את היין שלאחר המזון. וכן אמר רב נחמן. ואילו רב כהנא ורב ששת רב הונא ורב יהודה וכל תלמידי רב אמרו: אינו פוטר, שזה לשרות וזה לשתות. ומן הסתם תלמידי רב שמעו כן מרב. ונראה שכן הלכה. ואמנם אין לנו עתה 'יין שלאחר המזון', שהרי אין אנו מושכים ידינו מן הפת, וכנ"ל (תוס' וש"פ).

ה. ברך על הפת – פטר את הפרפרת. (רש"י: מיני בשר או דגים. תוס': מיני פת שברכתם 'מזונות'. וכתבו התוס' שמדובר בפרפרת שבתוך הסעודה, כי פרפרת שלאחר הסעודה – אין ברכת הפת פוטרתה כדלעיל מא:). וכל שכן שפטר מעשה קדרה (כגון דייסה) שהוא בא לזון ממש. ונסתפקו בגמרא בדעת בית שמאי, האם חולקים על דין זה וסוברים שברכת הפת אינה פוטרת אף לא מעשה קדרה, וכל שכן פרפרת. ברך על הפרפרת – לא פטר את הפת. והעלו בגמרא אפשרות לפרש שפרפרת פוטרת מעשה קדרה, ובית שמאי חולקים על כך (ולא על הרישא), וסוברים שהפרפרת אינה פוטרת מעשה קדרה. ועלה ב'תיקון'. א. אפילו ברך על הפרפרת 'בורא מיני מזונות' ונתכוין לפטור הפת – לא פטר [ואינו דומה למברך 'מזונות' על הפת שיצא] (עפ"י שיטמ"ק; משנ"ב קעו סק"ב).

ב. יש אומרים שלפי לשון ראשונה שב"ש חולקים על הרישא, סוברים חכמים שהפרפרת אינה פוטרת מעשה קדרה (עפ"י רשב"א; כס"מ ולח"מ ד,ו בדעת הרמב"ם). וכן מובא בירושלמי. ונחלקו הראשונים להלכה (ערמב"ם שם שנקט לפי גרסתנו (וכן גרס הרדב"ו ח"ב תרמג) 'בירך על מעשה קדירה פטר את התבשיל, בירך על התבשיל לא פטר את מעשה קדירה'. והרמ"א (קעו) פסק שפוטר, כיון שברכת שניהם 'מזונות' (משנ"ב). וישנה דעה בראשונים (ע' במאירי ושיטמ"ק, כס"מ בדעת הרמב"ם) שאפילו דברים שברכתם 'שהכל' נפטרים בברכת 'מזונות' של מעשה קדרה או של הפרפרת, כשם שהפת פוטרת שאר מאכלים.

דפים מב – מג

פג. אנשים האוכלים או שותים יין בחבורה – מתי כל אחד ואחד מברך לעצמו ומתי אחד מברך לכולם?

היו יושבים לאכול – כל אחד ואחד מברך לעצמו (בין ברכה שלפני המזון בין שלאחריו. תוס' ושאר ראשונים. ועתוס' חולין קו: ד"ה שמע). הסבו – אחד מברך לכולם (לפניה ולאחריה). והעלו בגמרא שהוא הדין בלא הסבה אלא שהזמינו עצמם לאכול במקום פלוני – הרי זו כקביעות ואחד מברך לכולם, ואעפ"י שכל אחד ואחד אוכל מכרו.

א. בירושלמי נחלקו (לפי גרסת כמה ראשונים) בעל הבית האוכל עם בני ביתו, האם מצטרפים אפילו לא הסבו בתחילה ביחד אם לאו. והלכה שמצטרפים מפני שכל בני הבית נגריים אחר בעל הבית [ודוקא אם אכלו על שלחן אחד] (עפ"י ראשונים; או"ח קסז, יא).

ב. כתבו התוס' ושאר פוסקים: עתה שאין לנו הסבה, ישיבה שלנו הריהי כקביעות. ודוקא כשאוכלים פת על שלחן אחד [ובמפה אחת], אבל בני אדם האוכלים תוך כדי הליכתם בדרך ולא ישבו – כל אחד ואחד מברך לעצמו [אפילו אוכלים כולם מכרו אחד].

ג. מדברי התוס' מבואר שגם כשנתישבו לאכול בזה אחר זה וכל אחד ברך לעצמו 'המוציא', בברכת המזון שלאחר האכילה אחד מברך לכולם אם קבעו לאכול באותו מקום וכד' (וע"ע להלן מה).

- ד. כשאין שם כדי זימון, כגון שנים שאכלו בהסבה; מרש"י (מה: ד"ה מצוה) נראה שמצוה על כל אחד לברך לעצמו, הן ברכה אחרונה הן ברכה שלפניה.
- והתוס' (שם ע"א ד"ה מצוה) סוברים שבכמה שלפניה אחד מברך ומוציא את חברו. וכן חבורה שקבעו לאכול פירות, אם כי אין שם זימון, בברכה שלפניה אחד מוציא את כולם (וכן פסק בשו"ע ריג,א). ויש חולקים (ב"י קעד עפ"י ראב"ד; שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן קצו; רמ"א ריג,א).
- ה. לענין ברכה אחרונה מלבד ברכת המזון; מן הדין כל אחד מברך לעצמו אפילו קבעו אכילתם יחדיו (עפ"י חולין קו; שו"ת הרשב"א ח"א רה וב'מיוחסות לרמב"ן קצו; או"ח ריג,א). אך מי שאינו בקי בה, חברו מוציאו בברכתו לכתחילה, בשיבה. ואולם כתבו אחרונים שעתה שההמון מזולזים בברכה אחרונה, יש לאחד להוציא את כולם, גם כשיודעים כולם לברך, ובפרט בברכה מעין שלש. וטוב יותר שהשומעים יאמרו עם המברך מלה במלה (עפ"י משנ"ב ריג סק"ט ושעה"צ).
- יין שבסעודה; שבתוך המזון – כל אחד ואחד מברך לעצמו, לפי שאין בית הבליעה פנוי (ואין לב המסובים אל המברך. רש"י). לאחר המזון – אחד מברך לכולם.
- א. יש שאמרו שאם אומר 'סברי מורי' והם מניחים אכילתם כדי להקשיב – אחד יכול לברך לכולם אף בתוך המזון, וכן משמע בירושלמי שמחלק בין אורחים המברכים לבעל הבית שהכל פונים אליו. ואין נראה לרבנו אלחנן, שלא חילקו חכמים בדבר (מובא בתוס'). והרמ"א כתב שנוהגים כדעה ראשונה, שאם אומר 'סברי רבותי' – אחד מברך לכולם. ומכל מקום אין הידור לעשות כן (באר הלכה שם).
- ב. יש אומרים שברכת 'הטוב והמטיב' על היין אחד מברך לכולם. ורבנו יחיאל חולק (תוס').
- ג. מוגמר שהביאורו בתוך הסעודה, אחד מברך לכולם, שהרי כשתעלה תמרתו יהנו ממנו כולם כאחד, ואינו כיון שכל אחד שותה בזמן אחר (עפ"י שו"ת הרי"ף ש, כפירוש ר"ח).
- ולפרש"י שאין המסובים פנויים לשמוע הברכה, או לפי המפרשים משום סכנה בעניית 'אמן' באמצע אכילתם – נראה שדין המוגמר כדן היין שכל אחד מברך לעצמו.
- ישבו לשתות יין, שלא בסעודה; רבי יוחנן אומר שדינו כדן פת, שאם הסבו – אחד מברך לכולם, ואם לאו – כל אחד מברך לעצמו. ואילו רב אמר שהיין שונה; ללשון אחת אין צריך הסבה, וללשון אחרת אין מועיל לו הסבה. ואמרו בגמרא שגם לפי לשון ראשונה, אורחים הקרואים לסעודה השותים בתחילה במקום אחד עד שיבואו כולם ויעלו להסב (במקום אחר) – כל אחד ואחד מברך לעצמו, שאין זו קביעות. ועוד מבואר שגם לפי הלשון האחרונה שאין מועילה הסבה ליין, זה דוקא כשקובעים ליין בלבד, אבל כשקובעים לסעודה, מתוך שמועילה הסבתם לפת מועילה ליין שלפני המזון.
- א. בכל מקום שכל אחד ואחד מברך לעצמו, יש סוברים שאפילו בדיעבד לא נפטר בשמיעה מאחד, ואפילו ענו 'אמן' אחר ברכתו (עפ"י רא"ש; מגן אברהם קסו סקכ"ח ושו"ע הגר"ז), ויש סוברים שנפטר אם המברך כיוון בפירוש להוציא והם לצאת (שו"ע שם יג. וכן נקט הגר"א לעיקר).
- ב. באופנים שאחד יכול לברך לכולם, מצוה לעשות כן, משום 'ברב עם הדרת מלך' (ע' כס"מ ברכות א, יב מהרמ"ך). ומ"מ רשאים לקבוע יחד על דעת שלא להצטרף, ולפיכך יש נוהגים לברך כל אחד לעצמו מפני שההמון אינם נוהרים מלהשיח בין שמיעת הברכה לטעימה, וכיון שנהגו כן הרי זה כאילו היתה דעתם בפירוש בקביעתם שלא להצטרף (עפ"י שו"ע הגר"ז קסו, יח. ונראה לכאורה שאם מברכים באמירה אחת כגון שאחד מברך בקול והשאר בלחש [כמו שנוהגים לעשות כן בברכת 'שהחינו' בכניסת יוהכ"פ, וכן הרבה עושים כן בקידוש בליל פסח], ג"כ נתקיים בכך 'ברב עם' כמו במוציא את האחרים בברכתו.

דף מג

פד. א. כיצד מתחיל סדר הסבה?

ב. הביאו לפניו לאחר המזון שמן והדס – על מה יברך תחילה?

ג. שמן ויין – מה קודם לברכה?

א. כיצד סדר הסבה (- תחילתו, כפי שהיה נהוג בימינו); אורחים נכנסים ויושבים על גבי ספסלים ועל גבי קתדראות עד שייכנסו כולם, הביאו להם מים – כל אחד ואחד נוטל ידו אחת (זו שמחזיק בה הכוס. ומשום כבוד הברכה עושים כן או משום טומאה או משום נקיות גרידא, אך לא כחובה. עתוס). בא להם יין – כל אחד ואחד מברך לעצמו. עלו והסבו (במקום אחר. רש"י ותוס'), הביאו להם מים, אעפ"י שנטלו ידם, חוזרים ונוטלים שתי ידיהם לסעודה. בא להם יין, אעפ"י שכל אחד ברך, שב אחד ומברך לכולם, (משום שינוי מקום. רש"י ותוס').

סדר זה האמור, ליטול ידיים לסעודה קודם שתיית יין שלפני המזון – זהו כדעת בית שמאי, אבל לדברי בית הלל מוזגים את הכוס ושותים ואחר כך נוטלים לידיים (משנה נא: ורש"י שם).

ב. הביאו לפניו (בסוף הסעודה) שמן והדס; בית שמאי אומרים: מברך על השמן ואח"כ מברך על ההדס, ובית הלל אומרים: מברך על ההדס ואח"כ מברך על השמן. רבן גמליאל הכריע בבית שמאי מפני ששמן זכינו לריחו וזכינו לסיכתו, הדס לריחו זכינו לסיכתו לא זכינו. אמר ר' יוחנן: הלכה כדברי המכריע. וסיפרו על רב פפא שנהג בבית הלל, ומסר כן בשם רבא, אלא שלפי גרסתנו דחו זאת שבאמת הלכה כדברי המכריע, ורב פפא לדחות את שואליו אמר כן. ואילו הרי"ף פסק הלכה כבית הלל, וכמנהג רב פפא שההדס קודם [ומשמע שלא היה גורס 'ולא היא...'. תוס'].
א. בשלחן ערוך נפסק כדברי הרי"ף שנקט כרב פפא לברך על ההדס קודם. (ועתוס' שבת מ. ד"ה הלכה) שתי דעות אם הכרעת רבן גמליאל הריהי ככל הכרעה שבש"ס שהלכה כדברי המכריע, אם לאו [שהרי אינה הכרעה אמצעית אלא שסבר בבית שמאי]. וע' יד מלאכי קפג שהוכיח מכאן שהלכה כדברי המכריע גם במחלוקת היחיד כנגד הרבים, כשם שאמר רבי יוחנן הלכה כר"ג שהכריע כב"ש כנגד ב"ה).

ב. רש"י פירש בשמן הבא לסוך ידיו להעברת זוהמת האַכְלִים. והתוס' כתבו להריח, שאם להעביר הזוהמא הלא אין מברכים עליו.
ג. היו ברכותיהם שוות, כגון שהשמן מבוסס בעצי בשמים; מברך על ההדס (להלכה) ופוטר את השמן. ולעולם על מה שהוא מברך אוחזו בימינו (פוסקים).

ג. הביאו לפניו שמן ויין; בית שמאי אומרים: אוחזו את השמן בימינו ואת היין בשמאלו, מברך על השמן וחוזר ומברך על היין. בית הלל אומרים: אוחזו את היין בימינו ואת השמן בשמאלו, מברך על היין וחוזר ומברך על השמן. וטחו בראש השמש. ואם תלמיד חכם הוא, והרי גנאי הוא לו שיצא מבושם – טחו בראש הכותל.
הלכה כבית הלל. ולא דוקא יין, אלא כל דבר מאכל ברכתו קודמת לברכת הריח (פוסקים).

המברך על היין, הוא מברך על המוגמר הבא לאחר הסעודה (כפרש"י. ור"ח פירש באופן אחר).

- פ.ה. א. כיצד מברכים על הבשמים לסוגיהם?
 ב. הרואה אילנות מלבליים, כיצד מברך?
 ג. אלו מאמרים מסר רב זוטרא בר טוביה?
 ד. אלו ששה דברים מנויים בסוגיא שהם דברי גנאי לתלמיד חכם?

א. על הבשמים המגומרים (= ששורפים אותם) – מברכים משתעלה תמרתם, בטרם נהנה מן הריח (רבי זירא בשם רבא בר ירמיה).

המריח ולא בירך לפני הרחתו, נראה שמברך לאחר מכן בתוך כדי דיבור (הליכות שלמה ח"א כג, לח).

רבי חייה בנו של אבא בר נחמני מסר מרב חסדא בשם רב (או זעירי): כל המוגמרות מברכים עליהם 'בורא עצי בשמים' (אעפ"י שהעץ נשרף ואינו בעין (רש"י ותוס'). אך דוקא כהעץ עדיין קיים עכ"פ כגחלת, אבל אם אינו בעולם כלל אין מברכים עליו. עפ"י באה"ל רטז ד"ה משיעלה; ריז ד"ה אלא, חוץ ממושק (= בושם העשוי מחיה מסוימת) שמברכים עליו 'בורא מיני בשמים'. והשיבו על דבריו מדברי הברייתא האומרת שאין מברכים 'עצי בשמים' אלא על עצי אפרסמון והדס (ודומיהם, שהעץ עצמו מריח בלא שריפה. רש"י).

יש שאין גורסים 'תיובתא' והקושיא היתה שמשמע שאין לברך אלא על עצי אפרסמון והדס. ומתריך שהוא הדין לכל המינים הדומים לאפרסמון והדס שעיקרם לריח, להוציא תפוחים וחבושים שעיקרם לאכילה, שאין מברכים עליהם 'בורא עצי בשמים' (מובא בתוס').

ומנו בשמים נוספים שברכתם 'בורא עצי בשמים': **כשרתא** (רש"י: קושט); **סמלק** (רש"י: יסמין. רבנו יונה: רוזמרין. וע' שו"ע רטז, ז); **חלפי דימא** (רש"י: שבולת נרד. שו"ע: הוא מה שקוראים: אישפ"ק. משנ"ב: נקרא בימינו ספיגינאר. ולדעת הגר"א (בתר"י) זהו רוזמרין) – שגם אלו נחשבים עצים [כגבעולי הפשתן שכינם הכתוב 'עץ' – בפשטי העץ]; נרקום (רש"י: חבצלת השרון) של גינה. אבל של שדה – 'בורא עשבי בשמים'. **סיגלי** (מין דודאים הנזכר במקרא. משנ"ב. ונקרא: 'יאול"ש' – שו"ע. והם הקרויים בעברית 'סיגליות') – 'בורא עשבי בשמים'. (עשבי – כצ"ל. והבי"ת רפויה. פרי מגדים, לפי שהשי"ן מודגשת ושוואה נע. וע' מנחת שי משלי כו, כה). ויש בזה דעה נוספת. עפ"י משנ"ב רטז סק"ג).

א. נחלקו ראשונים האם כל צמח שגבעולו קשה נקרא 'עץ' לענין ברכת הבשמים (עפ"י רא"ה, ריא"ז), או רק אם מתקיים בקרקע משנה לשנה (עפ"י הגאונים, הרי"ף, הרשב"א בחדושו ובתשובה שצט, ועוד). וקשה להכריע בדבר, על כן אין לברך 'בורא עצי בשמים' אלא אם נשאר משנה לשנה. ובאופן זה, אפילו הגבעול מתייבש אבל נשאר קיים – מברכים עליו 'בורא עצי בשמים' אפילו גבעולו רך (עפ"י משנה ברורה ובאור הלכה רטז, ג). ובשו"ת אור לציון (ח"ב מו, נב) פסק שאין לברך 'עצי בשמים' אלא בשלשה סימנים אלו: עליו יוצאים מעצו ולא משרשו, אין גזעו מחליף, וגזעו קשה.

ב. על תבלין פילפל וזנגביל מברך כברכת הבשמים (כן משמע בשו"ת הרשב"א ח"ג רלד, ומשמע שאף בהבדלה רשאי לברך עליהם. וכ"כ הט"ו יו"ד קח סק"ז). ויש חולקים וסוברים שאינם 'בשמים' אלא תבלין (נקודות הכסף שם. וכתב שאין לברך עליהם בהבדלה [ואולם ברשב"א משמע שמברכים כנ"ל. אלא שיש סוברים שצריך שיהיו מיוחדים לריח]).

פירות הנותנים ריח; המריח באתרוג או בחבוש אומר: 'ברוך שנתן ריח טוב בפירות'.

א. צריך לומר: 'אשר נתן ריח טוב בפירות', ולא 'הנותן' (משנ"ב עפ"י א"ר. וכ"ה לשון הרא"ש לעיל אות ו, הגם שכאן (אות לו) קיצר וכתב 'ברוך שנתן'. ובירושלמי הנוסח 'אשר נתן... בכל ברכות הריח). ויש חולקים. (וע' רב פעלים או"ח ח"ב סוס"י לה).

- ב. אינו מברך אלא אם נטלו על מנת להריח, אך לא כשנטלו לאכול (פוסקים).
- ג. כתבו האחרונים (הביאם המשנ"ב רטו סקט"ז): המריח קפה טחון חם שריחו נודף, מברך 'אשר נתן ריח טוב בפירות'.
- ד. המריח ורדים; לדעת הרמב"ם (ברכות ט) והשלחן-ערוך (רטו, ג) מברך 'בורא עצי בשמים' [הב"י כתב שאם גדלים על הקרקע ולא בעץ אומר 'בורא עשבי בשמים'. והגר"א מצדד שאם מוציא עליו מעצו ומתקיים משנה לשנה יברך 'עצי', ואפשר שגם הב"י מודה לזה. משנ"ב]. ודעת הראב"ד (וכן הסכים הרשב"א בתשובותיו ח"א שצו וח"ז שעג) שמברך 'שנתן ריח טוב בפירות', לפי שנאכל במרקחת והריהן כאתרוגים וחבושים. (נראה שכיום כו"ע מודים שאין נטיעתן לצורך אכילה).

שמן מבושם; על שמן אפרסמון (הגדל בארץ ישראל) – רב יהודה אמר: 'בורא שמן ארצנו'. ואמר רב חסדא שאין ללמוד הלכה מדבריו שחביבה עליו א"י ביותר. אלא אמר רבי יוחנן: 'בורא שמן ערב'. שמן (או שאר נוזלים. פוסקים) שכובשים בו עצי בשמים (והם טמונים בתוכו ואינם נראים לעין. עפ"י רש"י); לדעת רבי אדא בר אבהו אין מברכים עליו 'בורא עצי בשמים'. ורב כהנא אמר: מברכים, אבל לא כשהבשמים נטחנו. ונהרדעי אמרו: אפילו טחונים.

א. כן פרש"י. ור"ח הביא לפרש: 'כבוש' היינו שכובשים שומשומין עם מיני בשמים זמן מרובה, עד שהם קולטים ריח חזק, וסוחטים וטוחנים אותם. ו'טחון' היינו שאינם נכבשים זמן רב עם הבשמים אלא סמוך לטחינתם, ואינו קולט הריח כל כך.

ב. להלכה, שמן מבושם שהבשמים בתוכו – מברך עליו כברכת הבשמים ('עצי' או 'עשבי'). ואם סיננוהו והוציאו את הבשמים – יש אומרים לברך 'בורא שמן ערב' ויש אומרים שאינו מברך עליו כלל, וכיון שספק הוא נכון ליוזר מלהריח בו (שו"ע רטו, ו). ומי שאינו רוצה להחמיר על עצמו – הסיקו האחרונים שמותר לו מן הדין להריח ולברך 'בורא מיני בשמים' (משנ"ב סם). וכן פסק בשו"ת אור לציון (יד, לה) שמי בושם שהם בתוך בבקבוק או שנתנם על ידו ועדיין היד רטובה מהם – מברך על הרחתם 'בורא מיני בשמים'. אבל טבק הרחה אין מברכים עליו, כי מקור הריח מדבר אחר שאינו קיים.

ודעת הגרשז"א (ע' בספר שמירת שבת כהלכתה ח"ב סא הערה לב ובמילואים) שמי בושם בזמננו העשויים בהפרדה כימית מחמרים מלאכותיים, אינם תלויים בנידון הפוסקים אודות שמן שהוציאו ממנו את הבשמים, הלכך נכון שלא לברך עליהם.

ג. שמן מבושם העשוי לסוך על הידים בגמר הסעודה, להעברת הזוהמא – אין מברכים עליו ברכת הבשמים מפני שבא למטרה אחרת. ואולם על שמן אפרסמון מברכים 'בורא שמן ערב' גם בכגון זה (עפ"י רש"י להלן נג.).

ד. המסופק אם מין עץ הוא או עשב – יש אומרים לברך 'שהכל נהיה בדברו'. והר"מ מקוצי היה אומר לברך 'בורא מיני בשמים' (תוס'). וכן הסכימו הפוסקים.

ה. במוצאי שבת נהגו לברך על כל סוגי הבשמים 'בורא מיני בשמים', משום בלבול המון העם שאינם יודעים להבחין בין המינים השונים (של"ה. מובא במג"א ומשנ"ב רצו, א. ע"ש). ואין כן מנהג בני ספרד.

ב. אמר רב יהודה: היוצא בימי ניסן ורואה אילנות מלבלבים, אומר: 'ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות להתנאות בהן בני אדם'.

- א. הבלבוב היינו הוצאת הפרח. וי"א אפילו לא נראו פרחים אלא שניכרת חנטה כלשהי (ערמב"ם, או"ח רכו. וע' הלי"ש ח"א כג הערה 121).
- ב. כתבו הפוסקים ש'ימי ניסן' לאו דוקא אלא שאז הדרך לבלבב בארצות החמות (עפ"י משנ"ב רכו מאחרונים). ועפ"י הקבלה יש שכתבו להקפיד על ימי ניסן (ע"ש ברכ"י ועוד. וכן יש לדייק מדברי הרב בעל התניא – יגדיל תורה סד). ואין מברכים אלא פעם אחת בשנה, ואף על אילנות אחרים לא יברך שוב באותה שנה (עפ"י משנ"ב).
- ג. לא בירך בראיה ראשונה, יכול לברך כל עוד לא גדלו פירות. ויש אומרים אף לאחר שגדלו מברך אם לא ראה מקודם (ע' מרדכי כאן; בהגר"א וא"ר שם). ומכל מקום אם כבר נגמר הפרי כל צרכו שראוי לברך עליו 'שהחיינו', אין כדאי לברך עליו ברכת האילנות (משנ"ב שם סק"ד עפ"י אחרונים).
- ד. מברכים על ריבוי אילנות מבלבבים (עפ"י הלכות קטנות ח"ב כח). ויש שכתבו לדקדק על ראיית שני אילנות (עפ"י חיד"א. וכן הידר הגרשו"א למעשה).
- ה. אין מברכים על אילני סרק אלא על אילני מאכל (משנ"ב, מהלכות קטנות).
ברך על אילן סרק – צדד בשו"ת שבט הלוי (ח"ו נג, ד) שלא יברך שוב כשיראה אילן פרי. ואפילו אם ברך ללא שראה האילנות אלא שמע שמלבלבים, נסתפק שם אם יש לברך שוב כשיראה.
- ו. מותר לברך על אילן שמור ונעבד בשביעית (הליכות שלמה ח"א כג, ל). ועל ערלה נסתפק הגרעק"א אם יש לברך 'ליהנות בהם' אם לאו. ובשו"ת דובב מישרים (ח"ג ה) צדד לברך.
- ז. אפשר לברך ברכה זו בשבת (כן נהגו הגרשו"א והגאדר"ת. מובא בהליכות שלמה ח"א כג הערה 121). ויש שכתבו לא לברך בשבת (דעה זו הובאה בכף החיים רכו).

ג. מאמרי רב זוטרא בר טוביה בשם רב, המובאים בסוגיא:
מנין שמברכים על הריח שנאמר כל הנשמה תהלל י-ה – איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו ואין הגוף נהנה ממנו הוי אומר זה הריח; –
עתידיים בחורי ישראל [שלא טעמו טעם חטא. עין יעקב] שיתנו ריח טוב כלבנון שנאמר ילכו יונקותיו ויהי כזית הודו וריח לו כלבנון; –
את הכל עשה יפה בעתו – מלמד שכל אחד ואחד יפה לו הקב"ה אומנותו בפניו. [אמר רב פפא: זהו שאומרים האנשים, תלה לו קור לדבר אחר (= לחזיר), והוא את שלו עושה. פירוש מגלגלו באשפה, שכך אומנותו]; –
אבוקה כשנים [עם האדם עצמו, לענין היפגעות ממוזיקים] וירח כשלשה. [לאחד – נראה ומזיק, לשנים – נראה ואינו מזיק, לשלשה – אינו נראה כל עיקר]; –
נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. מנין? – מתמר.
יש מן הראשונים שנקטו זאת כהלכה והוראה מעשית. ויש אומרים שזהו מאמר על דרך הפגלה.

ד. אמר ר' חייא בר אבא: ששה דברים גנאי לו לתלמיד חכם:
אל יצא כשהוא מבושם לשוק, ואמר ר' אבא בנו בשם רבי יוחנן: במקום שחשודים על משכב זכור. אמר רב ששת: לא אמרו אלא בבגדו אבל בגופו, להעביר זיעה הוא. אמר רב פפא: שערו כבגדו, וי"א כגופו דמי.

א. הרמב"ם (דעות ה,ט ובלח"מ) לא הזכיר חילוק בין מקום שחשודים בו על הזכור או מקום אחר.
ב. אף בגופו אין להתיר אלא בכגון שמן הטוב שמעביר זיעה, ולא בבושם בעלמא שאינו מעביר (עפ"י כס"מ דעות ה,ט). וכן לא בידיים מבושמות, שאין בזה העברת זיעה (עפ"י רש"י; לח"מ שם).
ג. הרמב"ם (דעות ה,ט) פסק לאסור בשערו. יש מפרשים שלכך ספק באיסור שאסרו משום חשד נידון לחומרא, כי עניינו מהתורה (עפ"י שו"ת הסבא קדישא ח"ב א. ע"ש) או משום 'הרחק מן הכיעור' (עפ"י גנת ורדים גן המלך סא); –

אל יצא יחידי בלילה – משום חשד (של זנות). ודוקא אם אין קבוע לו זמן ללמוד אצל רבו, אבל קבוע לו זמן – הדבר ידוע שהולך לקביעותו; –

אל יצא במנעלים המטולאים. ופרשו בטלאי על גבי טלאי ובמקום שעל גבי הרגל, אבל במקום העקב לא, ולא בבית אלא בדרך ולא בימות הגשמים (שהטיט מכסה. רש"י) אם היה עני (רמב"ם דעות ה,ט) אלא בימות החמה; –

אל יספר עם אשה בשוק [ואפילו עם אשתו או בתו ואחותו – לפי שאין הכל בקיאים בקרובותיו]. הפוגע ברחוב באשה שהוא מכיר והיא ראתה אותו, רשאי לומר לה שלום מפני הנימוס, וכך היא מדת דרך ארץ. ויכול גם כן לדבר אתה על אודות המשפחה וכדו' שזהו דרך המוסר, ואין זה בכלל 'אל תרבה שיחה עם האשה' (מהגר"ח"פ שיינברג שליט"א – מובא ב'דברי חכמים' סעיף 48); –

אל יסב בחבורה של עמי הארץ, שמא יבוא להימשך אחריהם; –

אל יכנס באחרונה לבית המדרש, שלא ייחשב כפושע (= עצל); –

ויש אומרים: אף לא יפסיע פסיעה גסה [דאמר מר פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. מה תקנתו – להחזירו בקידוש שבכניסת שבת], ואל יהלך בקומה זקופה [שהמהלך בקומה זקופה, אפילו ארבע אמות, כאילו דוחק רגלי שכינה, דכתיב מלא כל הארץ כבודו].

ואפילו פחות מארבע אמות אסור [ויש אומרים שאין איסור אלא בד' אמות, אבל תלמיד חכם גנאי הוא לו אף בפחות מד' אמות (עפ"י אמרי נועם כאן; פמ"ג בא"א ב סק"ב – מקדושין לא). ויש אוסרים אפילו לכל אדם בפחות מד' אמות (עב"ח וט"ז שם)].

ולא יכוף קומתו או ראשו יותר מדי אלא במידה בינונית, כמו שהוא עמוד בתפילה (עפ"י רמב"ם דעות ה,ח ועוד).

דף מד

פו. א. עיקר וטפל – מה דינם לענין ברכה?

ב. כיצד מברכים ברכה אחרונה על המאכלים לסוגיהם?

ג. האם מברכים לאחר עשיית מצוה?

ד. כיצד מברכים על שתית מים, לפניה ולאחריה?

ה. מהו נוסחתה של ברכה מעין שלש?

א. זה הכלל: כל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופוסט את הטפלה (בין בברכה שלפניה בין שלאחריה. או"ח ריב"א עפ"י גמרא מא:), ואפילו הטפלה היא פת, כגון שאכל מליח [לרוב מתיקות שבפיו] ואוכל פת בגללו – הרי הפת טפלה לו.